

УДК 130.2

ПОГЛЯД БЕАТРИЧЕ ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ: ТВОРЕННЯ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Наталія Орищенко

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61000, м. Харків, Україна*

У статті на основі філософських та культурологічних систем Ж.-П. Сартра, Ж. Лакана, Е. Левінаса, Ф. Нембріні розглянуто символічний зміст образу Беатриче у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі. Через поняття «погляду» висвітлено значення Беатриче як Іншого, надлюдської сутності, що виступає мірилом совісті, посередником між Я – людським та трансцендентним світом.

Ключові слова: Погляд Іншого, Данте Аліг'єрі, Беатриче, межі бачення, Надлюдність.

Місце жінки у світовому історико-культурному процесі ніколи не було однозначним: піддаючись впливам релігійної та соціальної сфери, природа жінки набувала нового змісту. Спрямованість вектору розвитку культурної моделі західного суспільства, багато у чому залежала від переваги певного жіночого образу, що слугував зразком для наслідування та ідейною основою мистецьких та соціальних змін. Прикладом такого феномену є образ Беатриче, створений Данте Аліг'єрі, котрий поєднав у собі реальність справжньої жінки та символічний конструкт, що набув функцій Іншого та увіковічив себе як певний культурний ідеал. Особливо актуальною у даному контексті є категорія Погляду, як рушійної сили самоідентифікації та пошуку шляху до трансцендентного.

Вперше у філософському дискурсі дослідження «Погляду» з'явилося у роботі «Буття і Ніщо» Ж.-П. Сартра, котрий стверджував неочевидність відчуття погляду Іншого, який людина здатна виявити виключно через відчуття сорому від того, що за нею спостерігають. Сором тут є специфічною формою страху перед судженням Іншого, що змушує мимоволі припускати у ньому суб'єктивність, тобто здатність нас бачити та осуджувати. Під Поглядом Іншого людина починає соромитись свого недосконалого образу, зовнішньої оболонки [3, с. 71].

Ж. Лакан, розвиваючи дану концепцію у рамках власної теорії, стверджує, що видимість виникає завдяки світлу, що дозволяє інтерпретувати світло як погляд, виключаючи необхідність наявності антропологічного суб'єкта. Звідси і його теза, що погляд є функцією гри між світлом і темрявою. Тобто, коли «Я» освітлений, то маю неодмінно відчувати на собі Погляд Іншого [3, с. 72]. Важливим є і поняття «стадія дзеркала», яка отримала таку назву завдяки тому, що саме у віці від 6 до 18 місяців, дитина переживає утворення наступної психічної інстанції – Символічного, і починає впізнавати себе у дзеркальному відображенні. Стадія дзеркала поєднує у собі нарцисичну любов та агресивність, адже Інший завжди водночас і притягує і відштовхує своїм образом. Разом з тим, Я – є Інший, що зумовлює відчуження від себе і включення у власну психічну структуру зовнішнього, а отже, і соціального. Захопленість образом Іншого, завдяки якій вдається оволодіти власним тілом, зумовлює розуміння Бажання іншого, через отожднення з собою. Результатом «стадії дзеркала» є те, що суб'єкт може уявити себе, віднайшовши у просторі погляд Іншого [12, с. 24]. Крім того, «стадія дзеркала» задає певну конфігурацію бачення суб'єкта, пов'язаного з образами ідеального Я, або ж нарцисичними образами, у гонитві за якими суб'єкт віднаходить себе у нових ідентифікаціях, таким чином конструюючи своє власне Я [5; 6].

На даній стадії Нарцисизм отримує назву «ідеального Я» і пояснює причину кохання: інший вартий кохання, адже у ньому є те, чого немає у мені. Тобто, мій ідеал дивиться на мене, знаходячись поза моїми межами. Тому ще однією властивістю стадії дзеркала є поява *Погляду Іншого*, що спостерігає за мною. Проте, ми самі ніколи не можемо себе побачити, адже наше уявлення про себе залежить від погляду Іншого. Таким чином, погляд виявляється не на стороні суб'єкта, а на стороні об'єкта, а отже, *Погляд* є об'єкт акту бачення [7].

Намагаючись осмислити жіночу суб'єктивність у цілому, Ж. Лакан виокремлює специфіку феномену жіночої суб'єктивності, наголошуючи на здатності жінки знайти своє означуване в якомусь Іншому, у той час як її ім'я розуміється у цих межах як ім'я символічного Батька, без якого вона не здатна знайти свою ідентичність. Проте, більш важливою для даного дослідження є побудова Ж. Лаканом амбівалентної структури, де жінка може залежати не лише від Іншого, але й займати його місце, будучи об'єктом чоловічої фантазії [10, с. 88].

Е. Левінас окреслює «Бачення» («Видіння») – метафорику світла, як основний базис розуміння. Структура, що містить у собі «побачене» як свій об'єкт, залучається до всіх форм чуттєвого пізнання. Екстраполюючи дану структуру на сферу міжособистісних відносин, де люди «бачать один одного», Левінас говорить про тематизуючий погляд, що усвідомлює цю *іншість*. Філософ зазначає, що погляд Іншого, котрий спрямований на «мене», вибудовує етичну систему поведінки, що визначає потребу в *іншому*, задля власної самоідентифікації. Осмислення взаємин Я – Інший стало вихідним пунктом міркувань Е. Левінаса. Інший не є тим, хто приречений лишатися тільки зовні, поза непроникними стінами самості. Природа стосунків між Я та Іншим – діалогічна. Обличчя Іншого – те, що відкриває його внутрішній світ, уможлиблює інтерсуб'єктивний контакт з ним. Звернене до мене, це обличчя виражає себе у своїй відкритості й «оголеності». Воно є також джерелом моральної імперативності. Його звернення означає очікування відповіді, і у цьому сенсі Я відповідальний перед Іншим [2].

Інший для Левінаса є також носієм змісту. На відміну від класичної філософії, де зміст народжується у відношенні суб'єкту до об'єкта, Левінас відсилає до духовного життя, що розуміється як досвід цінностей. Зміст створюється відносно одного суб'єкта до іншого суб'єкта, присутність котрого необхідна у культурній цілісності, адже виражає її. Поява Іншого це – феномен, який виступає по ту сторону явища. Інший – це близький, що має прямий, безпосередній зміст; спілкування з ним не вимагає ні окремих слів, ні зв'язного мовлення – воно здійснюється у вигляді чистої комунікації; ближній не тематизує, оскільки передує і пізнанню і залученості; ставлення до нього з боку Я скоріше нагадує одержимість і відповідальність [8].

Загострене почуття відповідальності за Іншого він пов'язує з кінцевістю людини, з її смертністю. Характеризуючи відношення «Я-Інший», Левінас підкреслює своєрідність цих взаємин, які будуються не за принципом підпорядкування частини цілому, без пригнічення і насильства, всупереч уніфікуючій і тоталізуруючій владі логосу і порядку; це – «відношення без відносин», де немає ні відчуження, ні зверхності, а панує повага незалежності, своєрідності, унікальності кожного індивіда. Відношення «Я-Інший» Левінас формулює у вигляді своєрідної парадигми міжособистісного спілкування, в яке включені не тільки два суб'єкти, але безліч суб'єктів і де множинність виступає як сама структура буття [8].

Італійський філософ і дослідник творчості Данте Ф. Нембріні також приділяє велику увагу категорії *Погляду*, котру він характеризує як елемент творення нової реальності. Милосердний погляд – погляд Бога, котрий деконструє собою уявлення про неможливість прощення. У цьому контексті найбільш показовим є образ Беатріче, котрий

перетворюється на символічний, концептуальний конструкт, через який ретранслюється Погляд Бога, вищої сутності. Вона, втративши свою реальність, є втіленням всього Жіночного, Іншого, через яке стає можливим трансформація свідомості того, на кого буде звернений її *погляд*, котрий має змогу перетворити людину у щось значно більше, «Надлюдину». На думку Ф. Нембріні, саме через погляд Іншого, людина зустрічає Бога, а отже, радикально переосмислює власну життєву модель [15].

Ф. Нембріні виокремлює три рівні бачення. Перший – це бачення любові, «*religio*», що поєднує все існуюче. Другий рівень бачення – дозволяє відкрити власну волю і власну свободу, через спрямування бачення всередину Бога. Останній, третій рівень бачення дає змогу переосвідчитись у тому, що в серці Бога – істинне обличчя людини, її справжня природа [14].

Кожна з цих концепцій допомагає краще зрозуміти глибинний зміст образу Беатріче, створеного Данте Аліг'єрі. У «Божественній Комедії» він акцентує увагу на тому, що саме її Погляд породжує кохання, є ключовим у кожній його зустрічі з нею. Погляд, уклін, слова привітання, посмішка символізують ступені внутрішнього очищення, що передують пробудженню кохання, виступаючи умовою можливості зародження відносин. Цим поет підкреслює особливий вплив Беатріче на оточуючих: при погляді на неї зникають всі низькі і гріховні помисли [1, с. 40]. У цьому полягає одна з основних відмінностей образу Беатріче і Прекрасної Дами, яку іноді називають прототипом ключового жіночого образу «Божественної комедії», адже описання її зовнішності займає порівняно мало місця у поетичній творчості Данте, а основна увага приділяється її внутрішній наповненості, котра стає відчутною від її Погляду.

Знову ж таки, використовуючи відмінні від куртуазних, новаторські поетичні ідеї, Данте робить умовою для написання саме Подію, котра була оформлена за прикладом візіонерського спостереження, в якому зовсім мало місця відводиться метафоричності. Всі видіння в його поемах видаються максимально реалістичними [1, с. 46].

Під час подорожі у своїх видіннях, центральне місце для поета займає момент очікування зустрічі, очікування можливості *Побачити*, або ж змоги вловити її *Погляд*, який надає подорожі значно більшої чіткості і напруги. Душа поета ніби роздвоюється, і лише кохання до Жінки, Беатріче дарує йому мудрість, піднімаючи його до сакрального рівня. Це досить знаково, адже свідчить про те, що Беатріче, жінка, кохана стоять над тілесним, наближаючи того, хто біля них, до сакрального простору. Показовим є і те, що протягом всього опису, поета супроводжує її *погляд*. Саме цей погляд творить самого Данте, його нову, інакшу Модель Всесвіту. Він починає сприймати себе через її Погляд.

Ф. Нембріні зазначає, що дивитися, віднаходячи Таємницю у всіх речах, і відновлюючи їх гідність, є основною умовою святості. Беатріче так пояснює своє рішення спуститися до Данте: «... я зійшла у Пекло із Раю, тому, що я хочу повернутися у Рай» [4]. Тобто, мається на увазі, що коли вона відчуває страждання Данте і загрозу, рай втрачає для неї властивості Раю, як місця спокою і радості. Сльози співчуття є маркером спуску, свідченням того, що поки фактор страждання і небезпеки не зникнуть, до Неї не повернеться відчуття Раю [14]. Тому, своєю присутністю, своїм всепрощальним поглядом, вона хоче допомогти йому і собі повернутись у Рай і побачити Бога. Але слід зазначити, що Беатріче не сама відчула біль Данте, а через Лючію, котрій про це повідомила Мадонна. Саме Мадонна – центр, серце, відчуття тіла Христового. Лише через Неї всі решта можуть відчути чийсь страждання [15].

Через *Погляд* поету вдається побачити і осягнути все, що відбувалось у межах вищих небесних сфер. Її погляд – визначальний, орієнтовний фактор, що скеровує його життя, його шлях уверх, до Бога, він творить новий етичний простір. Він дає снагу і право,

легітиміє причетність людського погляду до Божественного. Так, можна говорити про те, що Беатріче є водночас посередником і провідником божественного погляду. Вона є тим Іншим, що сублімує у собі Бажання: недосяжна і водночас ключова фігура. Через її погляд людина дивиться на Бога, а Бог дивиться на людину її очима і через її погляд дарує свою милість. Жіночий образ у цілому, не лише в особі Беатріче, виступає тут посередником між людиною і Богом. Велика роль тут відводиться Мадонні, адже лише вона дає можливість, дозвіл споглядати істинне обличчя Бога, представленого як безкінечно глибоке світло, що нарешті тамує у душі поета Бажання, скеровуючи його рух любові. Тому, ще більшої символічності набуває той факт, що останні сходинки шляху до Бога, допомагає здолати поетові саме Беатріче, що дозволило йому нарешті поглянути на її справжній образ, в якому перед ним предстала сама Істинна [1, с. 126].

Говорячи про образ у контексті «Божественної комедії», необхідно зазначити, що кожна людина залишається тут в усіх найменших деталях як духовних, так і тілесних аспектів. Зміни торкаються лише втілення, але не образу. Навпаки, нове втілення є ствердженням і посиленням попереднього і являє у собі істинний образ. Тих, хто знаходиться у Раю поєднає саяво, як символ блаженства і чистоти, наближеності до вищої сутності. Чуттєвий же образ слугує передачі раціонально осяжної обставини, попри те, наскільки він прекрасний. Фантазія лицезріння Бога підкорює собі те, що може бути побачене, впорядковує і перетворює його. І тоді побачене формується у справжній і кінцевий образ, що містить у собі чисельні взаємозв'язки, які покликані підтримувати порядок і долучає, впливає у загальну матерію решту допоміжних образів [1, с. 164–165]. Тобто, погляд на Бога, і його погляд у відповідь конструює справжній образ людини, а прагнення *погляду* гарантує самозаглиблені пошуки істинності власного «Я».

Межі бачення – драма людського життя як такого, ризик, котрий зазнає живий індивід, через усвідомлення небезмежності власного погляду [5, с. 179]. Ця проблема породжує необхідність погляду Іншого, яким у контексті «Божественної комедії», виступає насамперед Беатріче, котра багаторазово повертає Данте цілісність, звільняє його від неправильності, розрізненості думок. Таким чином, всі її дії можна сприймати як цілеспрямовану діяльність, метою якої є приведення душі в єдність і зосередженість на єдиному акті – Баченні, і цей акт може залишати межі не лише його тілесності, але і психіки, адже пам'ять не входить у простір цього Бачення і може слідувати за розумом, що прагне долучитися до свого Бажання [9].

Споглядання Беатріче володіло силою спонукати на рух, перетворюючи її на причину дантівського руху. Тобто, вона сповіщає тому, хто її споглядає, рушійну силу. А саме рух сам по собі, і приведення до руху змушує Данте захоплюватись настільки ж сильно, як і категорія Світла. Не даремно, саме через акт руху Данте визначає Бога у перших рядках «Раю». Таким чином, Беатріче не лише вказує шлях, вона сама є цей шлях, крайнє цілеспрямоване зростання долученості до цілого, до тієї точки, де причина цілого збігається з його метою [9].

Повертаючись до концепції погляду, Ф. Нембріні наголошує на подоланні Гордині, окремоті, ілюзії незалежності, що дозволяє людині наважитись попросити допомоги і отримати її. Проводячи паралель із притчею про зцілення сліпого Ісусом, дослідник зазначає, що «підняти нам повіки», під силу лише Таємниці, яку людина нарешті захотіла *побачити*. Оскільки Ісус змушував сліпого проговорити свої бажання, так і людина усвідомлює свої істинні потреби лише у присутності Іншого. «Відкрити очі», на думку Ф. Нембріні, і є вирішенням завдання пошуку і досягнення щастя. Проте це непростий процес, адже відразу відкрити очі і поглянути на світло – ризиковано і можна засліпнути. Тому і потрі-

бен цей поступовий перехід від темряви початку шляху і до Раю [13]. Життєвий шлях перетворюється на подорож у глибини власного серця, у пошуках свого істинного образу [13]. Тобто, пошук істинного образу закінчується проходженням пекла, і все подальше життєве завдання полягає у реінтеграції, возз'єднанні себе з ідеальним собою, у знищенні тієї межевої темряви особистості, що заважає возз'єднанню з Іншим.

Ф. Нембріні зазначає, що те, що бачить Данте, він бачить тому, що майже змушений постійно дивитися у тому ж напрямку, що і Беатріче. Тобто, він Завжди дивиться на Беатріче. Якщо згадати кінцівку «Нового життя», то там він говорить, що Рай повинен був бути можливістю дивитися на славу його Беатріче всю вічність. Тобто, тільки Беатріче вільно дивилася в обличчя Бога, а Данте лише слідував її прикладу, слідував за її поглядом. Він дивиться на Беатріче і інтенсивність, з якою вона дивиться на Інше, його водночас пригнічує, згинає, змушує кожного разу перемішувати погляд і дивитися на те, що дозволяє жити їй, а отже – і йому [14].

«Надлюдність» – поняття-неологізм, запропоноване самим Данте. У ньому максимально точно відобразилась та трансформація, яку викликає Погляд Беатріче. Тобто, коли поет дивиться на Неї, з ним відбуваються радикальні зміни, настільки глибокі, що виникає потреба створювати нове слово «Надлюдність». «Над – людина», тобто «за межами людського розуміння». Все те, що було раніше – відмирає, постає Нова людина, що народжується і живе всередині. Беатріче змінює не лише свідомість, вона своїм поглядом змінює природу людини [14].

Погляд на Бога має свою специфіку: не змінюючи об'єкт зору, Данте бачить відразу три різні речі. Він спостерігає Бога у три етапи: в іпостасях Буття, всесвіту і людини [15].

Остання ступінь бачення – це Погляд у саме серце Бога. Там же не що інше, як обличчя людини, Христа, адже природа Бога, сутність Бога і є Христос, котрий вміщує у себе любов і повагу.

Проте, розглядаючи концепт погляду, необхідно зазначити, що не лише погляд Беатріче має владу над реальністю і життєвим шляхом героя. Погляд Бога і погляд Мадонни рівнозначні за своєю силою, і якщо Бог – є останньою інстанцією, що вимагає тривалої підготовки, то Мадонна є втіленням впізнаної сили Погляду. Їй не обов'язково говорити (Ф. Нембріні з цього приводу зазначав, що у поемі дуже багато перехресних поглядів, мовчання і музики, але дуже мало слів). Її очі є певним «маркером», ідентифікуючою рисою, завдяки їхній здатності німої відповіді і милосердя поглядом.

Отже, концепція погляду Іншого, починаючи ще з моменту свого зародження, позиціювала Іншого, як такого, хто здатен конструювати навколишню та суб'єктивну реальність. Виокремивши об'єктів та суб'єктів погляду, представники даного підходу продемонстрували необхідність таких конструюючих концептів як Бажання, Інший, Зустріч, Бог. Саме у межах цих понять і розвиваються взаємини між індивідом і Іншим (наприклад, Богом). Дослідження жіночого як такого дало змогу зрозуміти, що Жінка, Беатріче концентруючи у собі нормотворчу владу та являючи собою Об'єкт бажання, наближується до отожднення з істиною (Ж. Лакан), або ж займає місце рівноправного посередника між людьми та Богом (Ф. Нембріні).

Список використаної літератури:

1. Ауэрбах Э. Данте – поэт земного мира : пер. с нем. / Э. Ауэрбах. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 208 с. – (Серия «Книга света»).
2. Гатальская С. М. Философия культуры / С. М. Гатальская. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/19240701/filosofiya/kulturologiya_inshologiya_

- kotsept_inshogo_kulturfilosofskiy_refleksi/kulturologiya_inshologiya_kotsept_inshogo_kulturfilosofskiy_refleksiyi.
3. Гройс Б. Подозрением. Феноменология медиа / Б. Гройс ; пер. с нем. А. Фоменко. – М. : Художественный журнал, 2006. – 200 с.
 4. Данте А. Божественная комедия / А. Данте. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/aligeri_dante/bozhestvennaya_komediya/read/.
 5. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 1. Работы Фрейда по технике психоанализа (1953\1954). – М. : Гнозис/Логос, 1998. – 432 с.
 6. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 2: «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55). – М. : Гнозис/Логос, 1999. – 520 с.
 7. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 7. Этика психоанализа (1959 – 1960). Ред. Жака-Алэна Миллера. – М. : Гнозис/Логос, 2006 – 416 с.
 8. Левинас Э. Тотальность и бесконечное / Э. Левинас // Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное. – СПб : Культурная инициатива ; Университетская книга, 2000. – 415 с.
 9. Седакова О. Беатриче, Лаура, Лара: прощание с проводницей / О. Седакова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.olgasedakova.com/Poetica/231>.
 10. Субъективность и гендер: гендерная теория субъекта в современной философской антропологии : [уч. пос.] / Ирина Жеребкина. – СПб : Алетейя, 2007. – 312 с.
 11. Юран А. Сокрытие взгляда / А. Юран // Лаканалия. Природа человека. – № 5. – 2011. – С 20–41.
 12. Янсен К. Л. Мария Магдалина / К. Л. Янсен. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.plam.ru/hist/marija_magdalina/p1.php#metkadoc71.
 13. Nembrini F. Inferno (El Dante) / F. Nembrini – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).
 14. Nembrini F. Paradiso (El Dante) / F. Nembrini – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).
 15. Nembrini F. Vita Nova (El Dante) / F. Nembrini. – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).

VIEW OF BEATRICH DANTE ALIGIERI: CREATION OF NEW REALITY

Natalia Orishchenko

*Kharkiv National University named after V. N. Karazin,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobody Square, 4, 61000, Kharkiv, Ukraine*

In the article on the basis of philosophical and culturological systems J.-P. Sartre, J. Lacan, E. Levinas, F. Nembrini, the symbolic meaning of Beatrice's image in the "Divine Comedy" by Dante Alighieri is considered. Through the notion of "look," the significance of Beatrice as the Other, the supra-human entity, serving as a measure of conscience, the mediator between the Self, the human and transcendental world, is illuminated.

Key words: The View of the Other, Dante Alighieri, Beatrice, the boundaries of vision, superhuman.